

Bölüm 10

ARTUKLU BİRİNCİ KUTBEDDİN DÖNEMİ

M.S. 1165-1184 Birinci Kutbeddin Döneminde Mardin

Babası Necmeddin Alpının vefatı üzerine tahta geçen birinci Kutbettin döneminde yapılan eserler ve vakfiyeler günümüze kadar gelmiştir.

Ali Emiri Mardin Artuklu Melikleri Tarihi isimli kitabı'nın dip notunda, bu dönemi; "Babası Necmüddin Alpı'nın vefatı üzerine birinci Kutbeddin 1165 yılında tahta geçti. Ali Emiri Bey, Artuklu Emirleri tarihinde "Melik Necmüddin Alpı'nın ölümünden sonra (M.1165) onun çocuklarından özellikle yaradılıştaki kendisine benzeyen. Kutbeddin Gazi, otuz sekiz yıl sultanlık ederek adalet ve ihsanla sağa-sola bol bol lütuflarda bulunarak, doğudan batıya kadar adından söz ettirdi." şeklinde ifade etmiştir.

"Kutbeddin İl Gazi Mardin Ulu Camii'yi iki minareli Şafi ve Hanefi imamların ayrı mekânlarda namaz kıldıracakları şekilde inşa ettirmiş ayrıca imamlar için ikamet edecekleri bölümler bulunmaktadır. Mardin Ulu Camii'nin doğu tarafındaki duvarında, bu camii'nin hangi tarihte bina edildiği yazılıdır. Lakin baş tarafında altı satırlık yazı zamanla bozulmuş olup, okunamıyor.) O altı satırdan sonraki ibare şudur;

"Muharrem ayının onuncu Hicri beş yüz almış sekiz senesi H.568 (M.1173) Efendimiz Muhammed (S.A.V.)" şeklinde ifadeler kullanmıştır.

Ulu camii'nin minaresinde yazılı olan kitabe ise şöyledir;"Devlet-i eyyam içerisinde bu minareyi bina etmeye bizi muvaffak kılan Allah'a hamd ve şükürler olsun. İl Gazi Kutbuddin el-Artuki Melik-i Diyarbekir bu minareyi Muharrem ayı, beş yüz yetmiş iki senesinde bina ettim." Bununla birlikte Küfi tazında yazılmış bir

yazıyla řu ibareye yer verilmiřtir. “Kim ki Allah’a tevekkül eder, Ona yeter.”

Büyük bir taş üzerinde Ulu Cami’nin Vakıfnamesi’nin tamamı yazılıdır. Vakıfnamenin düzenlenme tarihi sözünü ettiğimiz Melik Kutbuddin zamanında H.573 (M.1177) senesini gösterdiği halde, bu taş üzerinde ondan kırk sene sonrasını belirtecek şekilde “H.613 (M.1216) senesinde” yazılmıştır. řu şekilde başlar. “Berzu’l mersüm ve’l-emru’l-ali es-Sultan el-Muvaffak el-Muzaffer..” ve nihayet tarih şudur.

“řu yazı muazzam şevval ayının yarısında yazılmıştır. Altı yüz on üç senesinde”

Zikir edilen Vakıfnamenin suretinin tamamı buraya alınmıştır. Fakat pek ayrıntılı olduğu için başlangıcıyla sonucundan birer miktar almakla yetineceğiz;

Başlangıcı

“Hamd (övgüer) yüce Allah’a dır. O Allah ki melikleri kudret el eyle görevlendirdi.

Kararlılıklar (azim, sebat, yetki) O’na aittir. Sultanlara en güzel fikirleri ortaya koymalarını ilham etti. Mülkün, vakıf malı haline getirilmesine ve başkalarının faydalanmasına izin verdi. Allah’ın bu saltanatını başkalarının değıştirmesine güç yetmez. Allah münakaşaya girenlerin, tartışmalarının derecesini daha arttırdı. Öncelikleri ise yaptıkları iyi işlerden dolayı müjdeledi. Salat ve selam o kişinin üzerine olsun ki o kimse Allah’ın kendisine parça parça ayetler gönderdiği, kendisini burhanlarla güçlendirdiği, mucizeleri şahsına onaylattığı Muhammed (S.A.V.) dir. Onun yakınlarına, kendisine itaatkâr asabına ve onun tertemiz olan eşlerindendir. Bundan sonra; bu şer’i bir yazıdır ve yürüklükte olan bir kitabedir.

Sonucu (Nihayet) “Yedi kat gök ile yedi kat yerin içinde olanların Rabbi ve büyük Arş’ın da sahibi olan Allah’a hamd olsun. Övgüler olsun, büyük Arş’ın sahibi olan Allah’a Merhamet ve esirgeyici olan büyüğümüz Muhammed’in (S.A.V.) üzerine salat ve selam olsun.

Bu yazı, aylardan muazzam Ramazan ayının yirmi yedisinde, âlemlere rahmet olarak gönderilen (Hz. Muhammed) in Hicretinin 573 (M.1177) senesinde yazıldı”

Artuklu Mimari Tarzına uygun olarak avlulu, çeşme ve Mardin "in simgesi.

Necmeddin Alpi ayrıca Kızıltepe’de iki minareli büyük ve zarif bir cami yaptırmıştır¹. Ulu Camii Vakıfnamesinde iki minareli olduğu ifade ediliyor. Doğu tarafındaki minare hala varlığını koruyorsa da, batı tarafındaki minare Artuklular gibi bir Türk Komutan olan Timur tarafından tahrip edilmiştir.

¹ Mardin Tarihi Abdulgani Efendi(Abdulgani Fahiri Bulduk)Yayına Hazırlayan Burhan Zengin Nisan 1999 s.64

Kızıltepe Ulucami Restorasyonu 2015 yılında başlanmıştır. Bu arada yeri gelmişken Timur hakkında kısa bir bilgi vermek gerekir.

Timur Devletinin Kuruluşu

Timur, 20'li yaşlarına geldiğinde Semerkant Bölgesi Hanlar arasındaki mücadelelere ve iç karışıklıklar sahne oluyordu.

Doğu Türkistan bölgesinde hâkimiyet kurmuş olan Moğol Hükümdarı Tuğlak Timur, bölgedeki karışıklıklara son vermek için Semerkand'a girdiğinde, boyunun reisi olarak kendisine bağlılığını bildirdi. Tuğlak Timur, bölgedeki karışıklıklara son verip oğlu İlyas Hoca'yı Maverâünnehir'e Vali tayin etti ve Timur'u İlyas Hoca'nın atabeyi yaptı.

İlyas Hoca Semerkand'ı zulüm ve baskıyla yönetmekteydi. Babası'nın Moğol Hükümdarı olması onu daha da pervasızca hareket etmeye sevk ediyordu. Atabey Timur, Vali İlyas Hoca'nın halk üzerinde uyguladığı zulümlere göz yummadı. Maverâünnehir emirlerinden Hüseyin ile ittifak kurdular ve bölgedeki Moğol hâkimiyetine meydan okuyarak Horasan'a girdiler.

Timur, bu hamlesi ile Moğol Hükümdarı Tuğlak Timur'a bağlılığını ortadan kaldırmış ve isyan etmiş oluyordu.

Zira artık Moğol Hükümdarına bağlı bir Atabey olmakla yetinmeyecektir ve Timur Devletinin temellerini atmaya teşebbüs etmiştir. Ancak Timur'un ittifakı uzun sürmedi. Horasan'ın idaresi ile ilgili meselelerde anlaşmazlığa düşen Emir Hüseyin ile Timur, hâkimiyeti tek

başlarına ele geçirmek için Belh'de karşı karşıya geldiler.

Timur, bu savaşta galip gelerek Emir Hüseyin'i Horasan'dan kovdu ve Türk tarihinin en önemli beldelerinden biri Horasan'ın hâkimiyetini eline alarak kendisini Türk dünyasının yegâne hükümdarı ilan etti (1369). Timur Han, Horasan merkezinde kurduğu hâkimiyetini kısa süre içerisinde teşkilatlandırarak tam anlamıyla bağımsız ve güçlü bir devlet haline getirdi (1370). Maverâünnehir'e hâkim olan Moğolların bölgeyi valiler ve emirler ile uzaktan yönetiyor olması hasebiyle ortaya çıkmış olan otorite boşluğu Timur Han'ın işine yaradı. Güçlü bir merkezi otoriteye bağlanmak isteyen Türk ve Moğol kabileleri Timur Han'a bağlılıklarını iletmeye başlamışlardı. Bu durum Moğol Hanlığı olan Çağatay Hükümdarlığının güç kaybetmesine yol açtı. Timur Han, birkaç yıl içerisinde Horasan ve Maverâünnehir'deki hâkimiyetini pekiştirdi ve Maverâünnehir'in yegâne hâkimi durumuna geldi.

Timur Han, Maverâünnehir bölgesinde hâkimiyetini pekiştirirken Doğu Avrupa'dan Doğu Türkistan'a kadar uzanan coğrafyaya yayılmış olan Büyük Moğol Hükümdarlığı zayıflamış, hem komşu devletlerle mücadele etmek hem de saltanat mücadeleleri ile baş etmek zorunda kalmışlardı.

Moğol Hükümdarı Cengiz Han'ın torunları, Dedelerinin fethettiği coğrafyalara sahip çıkamıyorlardı. Moğolların Batı kanadını oluşturan Altın orda devleti de Kıpçaklar, Uzlar ve Peçenekler'i yıkmış ancak bu Türk toplumlarını bünyelerine aldıktan sonra Türkleşmeye başlamışlardı.

Kültürel bakımdan Türkleşmiş olan Moğollar, yıkılan Türk devletlerinin tebaalarını da bünyelerine katınca Devlet teşkilatlanmasında Türklerin ön plana çıkması ile Türk-Moğol Devletlerine dönüşmüşlerdi.

Türkleşen Moğol Devletlerinden biri olan Altın orda Devleti, Avrupa'daki krallıkların güçlenmesi ve yaşanan saltanat mücadeleleri nedeniyle zor günler geçiriyorlardı.

Bu tarihlerde Moğol Hükümdarı Tuğlak Timur'un oğlu Toktamış, babasının öldürülmesi üzerine Timur Han'a sığınmıştı (1375). Timur Han, Toktamış'ı himaye edip destek verdi. Toktamış, Timur Han'ın himayesi ve desteğiyle güçlenerek Moğolların Batı kanadı olan Altın orda Devletinin içerisinde bulunduğu iç karışıklıklardan istifade ederek Altın orda devletinin doğu kanadı olan Ak ordu devletine taarruz etti (1375).

Toktamış, Timur Han'dan aldığı destekle daha da güçlenerek devletini ele geçirdi ve Türk Moğol Devleti olan Altın Orda Devletinin hükümdarı oldu (1378). 1380'li yıllardan sonra Maverâünnehir Moğol kimliğinden sıyrılarak Türk yurdu haline geldi. Çağatay Moğolları, bir Türk Devleti olarak ilan edilen Timur devletinin tabiiyetini kabul etmişler.

Timur Han Moğollar devlet teşkilatlanması içerisinde öne çıkartılmayarak müslüman Türk kimliği benimsenmiştir. 1380-1390 yılları arasında süren Türkleşme, bölgeye göç eden Özbekler'in Moğol kabilelerin nüfuzlarına baskın hale gelmesiyle daha da pekişti.

Timur Han kalabalık kitleleri ve güçlü ordusuyla önemli bir güç unsuru olan Özbekler, önce Azerbeycan ve Hazar bölgelerinde yaşam mücadelesi vermiş, sonrasında ise Moğolların baskılarına maruz kalarak Maverâünnehir'e göç etmek zorunda kalmışlardı. Özbeklerin Timur Han'a tabii olmaları Maverâünnehir'deki demografik yapıyı derinden etkiledi.

Çağatay Moğolları, nüfus bakımından azınlık haline geldi ve müslüman kimliklerini muhafaza eden Özbekler bölgedeki Karahanlı, Gazneli ve Selçuklu kalıntılarıyla büyük bir kitle oluşturarak zaten kültürel olarak Türkleşmiş olan Semerkand bölgesini demografik olarak da bir Türk yurdu haline getirdi.

Maverâünnehir'in kültürel ve politik olarak tam teşekküllü bir Türk yurdu haline gelmesi Timur Han'ın hâkimiyetine fevkalade katkıda bulundu. Bu tarihten sonra

Timur Devleti İç Asya'nın en büyük devletlerinden biri haline gelecek, bir cihan imparatorluğu olacaktır².

Mardin Ulu Cami'ye dönecek olursak, mevcut olan minarede zarif nakışlar vardır. Rivayete göre melik, çelikten bir zincir imal ettirerek, bunu her iki minare arasına bağlamıştır. Batı tarafındaki minarenin tahribinden bir müddet sonra bu zincir, Sultan İsa Medresesi'ne taşınmış, iki kubbe arasına astırılmış ve ondan dolayı, Zinciriye Medresesi adını almıştır.

Mardin Ulu Camii şerifin yüce mihrabında iki "kadem-i şerif" izi mevcut olup, bu "ayak izleri" Nusaybin kasabasında bulunan "Cami ü'l Mukaddem" den sökölüp buraya nakledildiği söylenmektedir³. Bunun böyle olduğunu, Mardin'in bazı erdemli kişileri "Rihlet-i Zemahşeri" isimli bir kitapta yazılı olduğunu rivayet edilmektedir. Fakat bu eser şimdiye kadar bulunamamıştır.

Necmeddin Alpi Ulu Cami'nin sonsuza kadar ayakta kalması için yukarda yazılı vakfiye ile 80 odalı bir medrese, Kayseriye çarşısı, bağlar, bahçeler ve mülkleri vakfetmiştir. Vakıf senedi Kudüs Kadısı Abdusselam Efendi tarafından tescil edilmiştir⁴.

Kutbeddin Gazi Bin Necmüddin Alpi H.580 (M.1184) yılında vefat etmiştir.

Kutbeddin Gazi'nin mezarı Mardin'in Ulu Camii'den sonra en önemli yapısı olan Hatuniye Medresesi Mardin Gül Mahallesi'nde, şehri ikiye ayıran yolun alt tarafında yer alan medrese, Necmeddin Alpi'nin hanımı ve Kutbeddin İlgazi'nin annesi Sitti Radviye'nin "Hatuniye" adıyla anılan medresesidir. 1177-1185 yılları arasında yaptırılmıştır. İki katlı, iki eyvanlı ve revaklı bir yapı olup Anadolu'da bu tür medreselerin öncülerinden sayılıyor. Aynı zamanda bu

² Türk Tarihi Araştırmaları ve Tarih Platformu www.turktarihim.com

³ Mardin Artuklu Melikleri Tarihi Kitap Ferdi Naşir Ali Emiri Hazırlayan Y.Metin Yardımcı –Editör İbrahim Özcoşar Hükeyin H.Güneş İstanbul -2006 Imak Ofset Basım Yayın.San.Tic.Ltd.Şti s.16

⁴ Mardin Tarihi Abdulgani Efendi(Abdulgani Fahiri Bulduk)Yayına Hazırlayan Burhan Zengin Nisan 1999 s.64

yöredeki Artuklu eserlerinin de en önemlilerindendir. Camiyle bitişik bir vaziyette olan yapı yakın zamanda restore edilmiştir. Ana eyvanın yanında içi dekorlu tromplu kubbesi ile türbe yer alır.

2018 dokuz mayıs günü yapmış olduğum ziyarette günümüze kadar gelmiş olan bu medreseyi onaranlardan Allah Razi olsun.

Hatuniye Medresesi ön cephe

Medrese iç avlu insanın doğumu ve ölümü özetleyen taşlar ve yapıyla anlatımı.

Hatuniye Medresesi mescidinde içinde Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed (s.a.v.)'e ait olduğu kabul edilen ayak izi de bulunmaktadır. Yavuz Sultan Selim Mısır seferine giderken Diyarbakır ve Mardin civarlarından geçer. Mardin halkı kendi gönlüyle şehrin anahtarını Yavuz'un komutanlarına teslim ederler. Sultan Selim, Mardinlilerin bu davranışını çok beğenir ve Mısır seferinden dönerken, kutsal emanetlerden bir kısmını Mardin emirine bırakıp Mardinlileri ödüllendirir.

Diğer bir rivayette ise Hazreti Ömer Zamanında Kudüse götürülen bu kademi şerif. Artuk Beyin Kudüs Valiliği sırasında aileye geçmiş olduğu ve torunlarında Kutbeddin tarafından medreseye konmuş olduğuna dair rivayetlerde bulunmaktadır. Bu rivayet mantık olarak daha

uygun düşmektedir.

Ayrıca Artuklu hanedanında bulunan Peygamber Efendimiz'in Sakal-ı şerifi Mardin Ulu Camii'nde bulunmaktadır.)

Medreseyi diğer yapılardan ayıralıklı kılan mihraplardır. Cennet ve Cehennem adlarında iki tane mihrap vardır.

**Medrese içinde bulunan Kutbettin Gazi ve Annesi
Raziye sultana Ait Sandukalar**

2018 dokuz mayıs ziyaretimdeki son hali. 10 Ocak 2003 yılında tamamlanan yenileme sırasında aslına sadık kalınmıyarak kapatılarak değişiklikler yapılmış.